

Oponentský posudek na disertační práci PhDr. Natalie Simonové Vývoj vzdělanostní mobility v České republice v historické a komparativní perspektivě.

Práce podává ucelený přehled teoretických konceptů vzniku a reprodukce vzdělanostních nerovností (1. kap.), vyčerpávající popis vývoje vzdělanostních nerovností v českých zemích od počátku dvacátého století do pádu socialismu (3/1. kap.) se zvláštním důrazem na rozbor vzdělanostního systému v období reálného socialismu (3/2. kap) a dostatečně podrobný rozbor vzdělanostních nerovností po roce 1989 (4. kap.). Završením práce či klíčovou kapitolou je analýza vzdělanostní mobility mezi roky 1906 až 2003 (6. kap.) Dá se říci, že rozbor konceptů a diskuse vývoje vzdělanostních nerovností tvoří interpretační rámec pro závěrečnou kapitolu, která je postavena na vlastní nápadité (sekundární-toto označení není na místě, i když analyzovaná data vznikala za jiným účelem) analýze souboru, který byl vytvořen pro tento účel z řady šetření z let 1978 až 2006.

V kapitolách, které jsem nezmínil je provedena poučená diskuse soudobé metodologie výzkumu vzdělanostních nerovností (2. kap) a stručné posouzení, do jaké míry vývoj vzdělanostních nerovností koresponduje s teoriemi a koncepty uvedenými v přehledu v první kapitole.

Jde o vyzrálou vědeckou studii, sumarizující poznatky všech významných zahraničních sociologů, kteří se kdy tématu věnovali, podobně pak všech tuzemských sociologů od sedmdesátých let a především pak poznatky vlastní (ať již publikované, či v práci podané v širší podobě či jiném kontextu a spojitostech). Práce je brilantní ukázkou monografického textu, který zahrnuje celou šíři dané problematiky, ve kterém výklad na sebe logicky navazuje a zřetelně směřuje k cíli, kterým je posouzení proměnlivosti mobility procesů (mezigenerační mobilita) za téměř stoleté období. Ze seznamu, uvedeném na konci předložené práce, je zjevné, že Natalie Simonová publikuje na dané téma již téměř 10 let a to jak v recenzovaných zahraničních i tuzemských odborných časopisech, tak ve studiích, které byly vydány v renomovaných nakladatelstvích. Sama upozorňuje na to, že určité části práce převzala z uvedených publikací (k tomu dodávám, že případně doplnila, či rozšířila a hlavně uspořádala do logického celku). V případech, kdy byla spoluautorkou je z jednotné dikce textu zjevné, že jde o její autorské části.

Většina výsledků a interpretací, které jsou v práci uvedeny tak prošla nejen odborným recenzním řízením, ale i širší diskusí ve vědecké obci a v tomto křtu ohněm nepochybně obstála. Přesto bych chtěl naznačit, že v klíčové části práce (sama autorka ji takto označuje, já mám za to, že všechny části práce jsou pro celkové vyznění textu klíčové) mám určité pochybnosti o relevanci datového souboru (vlastně se vyjadřuji takto již podruhé, protože jsem byl tím anonymním oponentem článku pro Sociologický časopis, kvůli kterému jsou v příloze uvedeny texty P. Bergmanové a T. Katrňáka, které na moje pochybnosti reagují.)

Oč jde. Natalie Simonová provedla grandiózní pokus využít data z různých tuzemských sociologických šetření či mezinárodních projektů počínaje výzkumem Třídní a sociální struktury z roku 1978 po výzkum Sociální a kulturní soudržnosti z roku 2005. Když už jsem odvrhl svoji recenzenskou anonymitu, musím říci, že většina mých námitek a pochybností z tehdejšího posudku byly v textu nejen článku, ale i předložené disertace přijaty a zapracovány (týkaly se především vývoje v době reálného socialismu a některých

interpretací), část, i přes vyjádření výše zmíněných kolegů odborníků, je pro mě stále trochu problematická.

První problém se týká užití marginálních četností (str.74 a další-údaje ze Sčítání lidu a Výběrového šetření pracovních sil za jednotlivé věkové kohorty)). Není mi úplně zřejmé, jak s nimi zacházet, protože na jedné straně máme údaje za respondenty a jejich rodiče, na druhé straně údaje za celou (dospělou) populaci, kde v odpovídajících kohortách jsou pochopitelně i bezdětní (15-20%). Myslím, že se tu pracuje se zamlčeným předpokladem, že bezdětní mají stejnou vzdělanostní strukturu: a je tento předpoklad oprávněný?

Druhý problém je reprezentativita jednotlivých kohort, která je obhajována tím, že ve všech sumarizovaných výzkum šlo o náhodný výběr respondentů a že všechny výzkumy byly převáženy na populaci. (Jde mi o reprezentativitu kohort, ne celého 41 tisícového souboru). Zcela při tom chápu, že sumace jednotlivých šetření do jednoho celku přinesla dostatečné (a rozsahem srovnatelné) zastoupení zvolených věkových kohort a že to byl dobrý nápad a nutný krok, který umožnil danou komparativní analýzu.

Moje výhrady:

- převážení některých souborů jistě nebylo provedeno s ohledem na vnitřní složení věkových kohort, ale pouze na celek zkoumané populace (jde o soubory, se kterými mám zkušenost díky tomu, že jsem byl v týmech, které tyto výzkumy realizovaly).

-převážení má většinou nějaké limitní hodnoty vah, a to ve výsledku znamená, že převážený soubor zcela neodpovídá parametrům cílové populace

(Tyto dvě výhrady jsou spíše naznačením možnosti, jak data udělat zcela precizními, následující výhrada je věcná)

-opora pro jednotlivá převážení není tak jednoznačná, jak by se zdálo na první pohled. Soubory byly převažovány na nějaké parametry populace (ze Sčítání či Pohybu obyvatelstva), šlo vždy o stav v roce výzkum (či v nějakém blízkém roce). Je otázka, zda to platí pro kohorty. Některé kohorty byly postiženy válkou, několika vlnami emigrace-tyto historické události se jistě nějak promítly do vzdělanostního složení té které kohorty a nejspíš různým způsobem – nedovedu sice odpovědět, jak tento problém konkrétně řešit, ale myslím, že by měl být vzat v potaz.

Nemyslím si, že mé pochybnosti o analyzovaném datovém souboru jsou pro výsledná zjištění nějak zvlášť podstatná, že by po nějaké úpravě souboru, který by výše zmíněné výhrady nějakým způsobem napravil, analýza zjistila podstatně odlišné výsledky. Jde mi jen o upozornění, že sjednocení dat z různých souborů nese s sebou určité technické a věcné nejasnosti.

V této souvislosti mě napadlo, že pro komparativní nadnárodní analýzu se nabízí propojit řadu souborů z vybraných zemí z různých mezinárodních projektů (např. 15 let ISSP) a získat tak dostatečné zastoupení věkových kohort a stejným postupem ověřit, zda závody pro Českou republiku o proměně vzdělanostní mobility jsou více či méně shodné s proměnami mobility v jiných evropských zemích. (Možné doporučení disertantce, jak pokračovat v tématu)

Netrvám na tom, abychom při obhajobě řešili moje výhrady k analyzovanému souboru. Znovu opakuji, že tento (možná jen můj problém) není pro celek práce podstatný. Ba naopak - pro obhajobu navrhuji dvě věcné otázky:

1. Jak je to se sestupnou mobilitou v osmdesátých letech. Je jenom způsobena nízkým směrnými čísly v přijímání na vysoké školy, nebo je to určitý indikátor výkonového principu v přijímacím řízení. Změnila se nějak situace do poloviny devadesátých let.

2. Jak se (z) mění mobilitní dráhy v nejmladší generaci (2004+) v souvislosti s tím, že na vysoké školy nastupuje polovina ročníku, a že převahu mezi studujícími získaly ženy.

Závěr: Práci doporučuji k obhajobě bez výhrad (moje hodnocení je v textu vyznačeno tučným písmem) a po úspěšné obhajobě doporučuji udělit vědeckou hodnost PhD.

V Praze 10. 6. 2010

Doc. Milan Tuček, CSc